

MÜASİR MERHELEDE KİTABI DEDE GORGUD METNŞÜNASLIĞININ BE'Zİ MEYLLERİ

Samet ELİZADE

Son illerde *Kitabi Dede Gorgud*'un orijinalı (metnin özü) ve harici dillerde tercümelemleri bir neçe defe neşr edilmiş, bu ulu dastanlar hakkında megaleler, kitablar yazılmışdır. Aparılan araştırmaları, çap olunmuş eserleri birleşdiren bir ceheet derhal göze çarpmaktadır: heç kes metnden yan keçmir; her müellif evvelki neşrlere, hetta dastanların el yazma metnine düzelişler etmek isteyir. Teesüf ki, istisnalar nezere alınmazsa, gorgudşünaslığın bu ceheeti *Kitabi Dede Gorgud*'un cahanşümül ezemetini ve global elmi - tarihi leyagetini eks etdirmir, daha çoh öteri marag ve münasibetden, desteden geri galmamağ hevesinden, bir sıra hallarda ise zeif peşekarlığdan ireli gelir. Elmi esasdan mehrum olan tekstoloji mülahizeler *Kitabi Dede Gorgud*'un grafik sistemini ve imla normlarını bir bütöv kimi nezere almamağ, eserin dil koloritine ve dilinde tezahür eden janr hüsusiyyetlerine e'tinasız galmag, metndeki bir çoh sözlerin arhaik me'nasını düşünmemek bezen de bu veya diger söze lüzumsuz, gözlenilmez me'na çaları aşılamağ öyrenilen konkret mövzunun predmetine aludeçiliyin te'siri altında "lazım olan" sözü megsedeuyğun da yazmağ kimi sebebler zemininde meydana çıhır. Bezi müellifler sadeleşdirilmiş metnden çihış ederek, arhaik metnde düzelişler etmek teşebbüsü de gösterir. Bir sözle, ihtisasdan ve kifayet geder elmi nezere hazırlığın, tarihi filologiya savadının olub olmamasından asılı olmayarag, *Kitabi Dede Gorgud*'dan yazılı veya şifahi şekilde behs etmek deb halını almış, ciddi ve mürekkebe olduğu geder de sanballı ve me'nalı bir mövzu dayaz ve besit münasibetler mengenesine düşmek tehlikesinde galmışdır. Bütün bu deyilenlerin başga ihtisas sahiblerinin eserlerinde müşahide olunması belke bir o geder de teecüblü deyil, lakin filolog alimlerin *Kitabi Dede Gorgud* metnşünaslığına geyri ciddi mövge ve bahışları dözülmezdir.

Kitabi Dede Gorgud'un Bakıda keçirilen ikinci kollokviumundaki (dekabr, 1998) cihışında Behlul Abdullayev israrla geyd etdi ki, Deli Domrul *guru çayın* deyil, *goru çayın* üzerinde körpü yapıdılmışdır. Guya dede-babalarımız gedimden suyu mügeddes bildiklerine göre ifade *guru çay* deyil, *goru çay* ohunmalıdır. Bütün *guru çaylara* bele asanlığla su gelseydi, ne vardı ki?! Deli Domrul boyunun hem geniş, hem de dar kontekstinde (cümlede) çoh yerine düşen, gahramanın menevi obrazına degig işare olan *guru sözünün* bedii estetik sigletini duymamağ bir yana galsın, Drezden ve Vatikan el yazmalarında bu sözün her iki hecası *u* saiti (vav harfi)

ile yazıldığı halde müellifin gorug, gorunan, mühafize edilen me'nasında düşündüyü *goru* sözü 9 defe işlense de, her defe ikinci hecası "i" saiti (ye herfi) ile yazılmıştır. Bu iki mühtelif me'nalı sözün yazılışındaki her herf fergini aradan galdırmag isteyini hayata keçirmek için neinki öteri fikir söylemek, heç kitab yazmag da kifayet deyil. Behlül Abdullayev başga bir megalesinde *Kitabi Dede Gorgud*'daki *Argu beli* coğrafi adının varlığını (dastanlarda işlendiğini) tamamilе şübhe altına alır, hemin adı başga lüğet vahidi olan *arguri* "çarpaz, köndelen" sözü ile bir sıradan tegdim ederek, yazır: *iri-iri gobulu, arhu beli, argu beli* söz birleşmelerinden biz *iri gobulu* yazılışına üstünlük veririk. Çünkü *erguru*'daki *guru* ile *gobu* arasında me'na yakınlığı, hüsusen dağa aidlikde danılmazdır.¹ Daha sonra müellif *Kitabi Dede Gorgud*'un 1987-ci il neşrinden bele örnekler verir: *İri gobulu Ala Dağı ovlayıban guşladınmı, Erguru yatan Ala Dağın eteyine ava vardım, İr gobulu Ala Dağı övlayıban aşmağım yoh* ve s.² Behlül Abdullayevin söylediği fikir ve gösterdiği nümunelerle elagedar aşağıdakıları demek isterdim:

1. Eynileştirilen veya bir sırada verilen *Argu beli* ve *arguri* sözleri arasında heç bir mena elagesi yohdur; bunlar ayrı-ayrı lüğet vahidleridir.

2. Yahşı olardı ki, hökm şeklinde fikir söylemek megsedi ile tekce neşrlere yoh, el yazmalara da bahılaydı. *Arqu beli* coğrafi adının Drezden el yazmasında üç imlada *Argu beli, Arhu beli, Argu mili* yazılışı müellifi genaetlendirmirse halbuki, bu dağ adının ozanlarının nitginden olduğu kimi alınıb yazıldığı, *bel* sözü ile yanaşı *mil* variantının da işlendiği ve hemin hüsusi adın *Argu dağ beli* (hetti, keçidi) me'nasında olduğu göz garşısındadır, hemçinin *erguru ~ arguri* sözünün yazılışı ve naşirler tarafından ohunuşu (transliterasiyası) inandırıcı görünmürdüse, Vatikan el yazmasına nezer salınaydı; ahı söz o geder aydın yazılıb ki, (konkret herflerden başga herekeler de ardıcıl goyularag her bir herfin fonetik mezmunu ele degigleşib başga herekeler de ardıcıl goyularag her bir herfin fonetik mezmunu ele degigleşib ki *أَرْقُورِي* onu heç bir şergşünas-türkolog *iri gobulu* kimi ohumağa gadir ve selahiyyetli deyil.

3. *Argu* sözünün tarihi reallığı (etnolingvistik mezmunu) türk tayfa ve dil adı, elece de yer adı olması türkologlara yahşı me'lumdur. Bu etnolingvistik termin M. Kaşgari lüğetinde 38 defe işlenmişdir; eyni zamanda Divanın I cildinde ohuyurg. "Argu iki dağ arası, Talas ile Balasagun arasındaki şehirler de Argu deyilir, çünkü iki dağ arasıdır."³

4. Neyahet, *iri* ve *gobu* (veya *gobulu*) sözlerine *Kitabi Dede Gorgud*'un sözlüyünde tesadüf olunmur. Hemin sözler el yazmada ne ayrılığda, ne de birlikde işlenmişdir. Bu faktdır ve her bir araşdırmanın ehemmiyyeti olmayanı yoh, olan şeyi aşkar etmesindedir.

¹ *Azerbaycan Şifahi halg edebiyatına dair tedgigler*, VIII, Bakı, 1999, s. 42.

² yine orada, s. 43.

³ MK I c. 3-cü basğı, çevireni B. Atalay, Ankara, 1992, s 127.

Hemin kollokviumda Türkiye alimi Aysu Ata *Basatın Tepegözü öldürdüğü boy*'daki *Hanım, sazdan bir aslan çigar at urar...* cümlesinin *sazdan bir aslan cograt urar* variantında ohunmasını teklif etdi. Lakin *cokarmak* fe'li (nere çekmek, kükremek, haygırmag me'nasında) müasir türk dilinde ve osmanlı metnlerinde o geder de işlek deyildir. *çograt* sözüne ise heç tesadüf olunmur. El yazmanın imla normlarına göre tehmin ve güman ettiyi sözün birinci hecasında olan *o* saiti (vav herfi) mütleg yazılmalı, ikinci heca da ise *a* (elif herfi) yazılmamalı idi. El yazmada ise *çigar* ve *at* sözleri müstegil ve ayrı yazılıb. Söhbət Basatdan gedir ve o, ohucuya (dinleyiciye) *apul-apul yürüyüşü adam kibi* sözleriyle tegdim edilir; *at* sözü hususi vurğu altındadır, *at basuban gan sümüren* ve aslana benzedilen bu name'lum şehs çetin ki, aslan kimi ne're çeksin, o, at vurduğu için sonradan Dede Gorgud terifinden *Basat* adlandırılır. *Basat* aslandan at vurmag ... adetini öyrenmişdir, bu, aslanı seciyyelendiren etiketdir. *Ganlı goça oğlu Ganturalı boyu*'nda da aslanın esas sifetleri içerisinde *Ağca sazlar içinde sarı gönler görüben daylar basan* sözleri ön plana çekilmişdir.

Aysu Ata *Gazan bek oğlu Uruz begün tutsag olduğu boy*'da M. Erginin *Tike tutup yüzüme bagğil, yiğit* şeklinde ohuduğu misrada birinci sözün *negeh* şeklinde ohunuşunun daha düzgün olduğunu söyleyir. Bu söz Azerbaycan naşirleri tarafından *tike* (H. Araslı), *tekye* (F. Zeynalov, C. Elizade) ve *dike* (Ş. Cemşidov) kimi ohunmuşdur; bu dört varyantdan hansı doğrudur? Her iki el yazmada *t* herfi aydın ohunur. *Negeh tutmag* "bahmag" ifadesi orta esr yazılı abidelerinin dili için seciyyevi deyil, hüsusen *Kitabi Dede Gorgud* için yapışsız ve gözlenilmezdir. Bu ifade megbul sayılsa, me'nasız bir cümle alınır: "Bahıb üzüme bah, igid". *Tike* variantı da *dike*, "başını galdırmag, gözünü dikmek" me'nasında *Kitabi Dede Gorgud*'un dilinde tekrar olunan lüğevi me'nasına göre gebul olunmur, çünkü Drezden el yazmasında 6 defe işlenmiş *tikmek* fe'li ancag "tikmek, gurmag" me'nasındadır. Orta esr yazılı abidelerinin dilinde işlenmiş *tekye tutmag* ifadesi ise "dayanıb durmag, ayag sahlamag" me'nasındadır. Dastanlarda bu megamda "arşan kimi anradı, ne're vurub haygırdı" ifadesi işlenib.⁴

İndi ohucu metn şeraitine digget etsin: oğlu Uruzu esirlikden hilas etmek megsedi ile döyüşe girib gehremanlıgla vuruşan Gazanın göz gapağına gılinc tohunur; gan ahıb, üz gözünü örtür, bu çetin anda kömeyine gelen hanımı Burla hatunu tanımadığını ve onun döyüşe iznsiz icazesiz giren (bu ise oğuzlarda gebehat idi bir başgası olduğunu zenn etdiyi için Gazan deyir: *Tekye tutub üzüme bagğil, yiğit! Altun dağa gara ayğırı mana vergil, yiğit!*⁵ "Atın üstünde olan adam yerdekinin üzüne bahmag için başını galdırmalı idimi?

Aysu Ata *Salur Gazanın evinin yağmalandığı boy*'da oğlu Uruzun cengele sancılarag etinin gıyma gıyma kesileceyine dözmeyib zar zar ağlayan Burla hatuna

⁴ Drezden, s. 148.

⁵ Drezden, s. 148.

ünvanlanan şe'r parçasında "olmazmı olur"? redif ifadesinin "ölmezmi olur"? kimi ohunmasını daha düzgün hesab edir. Lakin bu vahtadek bütün neşrlerde haglı olarak "olmazmı olur" variantı esas götürülmüştür. Çünkü hemin şe'rde "ölmek" mefhumu ümumi mezmunla elageli me'na vermir. Evvelki misralarda olduğu kimi son misralarda da söhbet "mövcud olmagdan, doğulmagdan" gedir. *Ağca goyunlar olan yerde Bir guzucuğı olmazmı olur? Sen sağ ol gadın ana, babam sağ olsun, Bir menüm kibi oğul bulunmazmı olur* "Burada fe'lin tesdig ve inkar aspektlerinin garşılaşdırılmasına da digget edilmelidir: *olan yerde - olmaz olur*. Nehayet, Vatikan el yazmasında *olmaz* sözü iki elifle yazılarak, şekilçide *a* saitini bildirir. Belelikle, *olmazmı olur* ifadesinin ohunuşuna şübhe etmeye esas yohdur. Bu fikri Uruzun dusdağ olduğu boy da öz atasına söyleydi sözler de tesdig edir.⁶

Vahid Zahidoğlu "*Kitabi Dede Gorgud*'un leksikası haggında be'zi geydler"⁷ adlı megalesinde yazır: "tekstoloji araşdırma aparılmadan *Kitabi Dede Gorgud*'un leksik - semantik sistemini ortaya çıharmag mümkün deyil".⁸ Doğru fikirdir. Lakin analitik filoloji hazırlığı olmadan, *Kitabi Dede Gorgud*'un leksik semantik sistemini, edebi tarihi ve bedii estetik keyfiyyetlerini herterefli menimsemeden tekstoloji araşdırma aparmag semeresizdir. V. Zahidoğlunun ister bu, isterse de "Logos" toplusunda derc olunmuş diger megalesinden hiss olunur ki, müellif ayrı ayrı sözlerin ohunuşu ve semantik izahi ile elageder sensasiyalı fikirler söylemeye, orijinal görünmek hatirine tanınmış gorgudşünasların metnşünaslıg faaliyyetini gözden salmağa meyillidir. Türkiye ve Azerbaycan alimlerinin metnşünaslıg uğurlarını demek olar ki, inkar eden müellifin fikrince, sözlerin ohunuşunu ve me'naca izahını degigleştirmeyin nicat yolu cığatay abidelerinde, gırğız, altay, tofalar, tuva, hakas ve s. Sibir erazisindeki türk dillerinin faktlarındadır... Guya Türkiye ve Azerbaycan naşirleri dastanları tekce oğuz dilleri mecrasına sığışdırmagla, *Kitabi Dede Gorgud*'un ümumtürk ehemmiyyetini azaltmışlar.⁹ Cığatay adlanan dil abidelerinin ne zaman meydana çıhdığını yegin ki, bilen müellife sual vermek lazım gelir: her şey onun dediği kimdirse, dastanların metni XX esrden Türkiye ve Azerbaycanda bir neçe defe neşr edildiği halda adı çekilen türk halgları tarafından niye bir defe de olsun çapa hazırlanmamış, haggında tutarlı tedgigat eseri yazılmamışdır? Niye gazahlar *Kitabi Dede Gorgud*'un ancak rus ve türk (Türkiye) neşrlerine isnaden müasir dile tercümelerini, hemçinin türkmenler niye çağdaş türkmenceye çevirmesini çap etmişler?¹⁰ *Kitabi Dede Gorgud*'un konkret dil mensubiyyeti türkologiyada hell olunmuş meseledir. *Kitabi Dede Gorgud*'un ümumtürk ehemmiyyeti onun müşterek edebi - tarihi ve mifoloji bir gaynag, türk halklarının bedii düşünce tarihinin mükemmel gedim abidesi olmasındadır.

⁶ Drezden, s. 145, Vatikan, s. 80.

⁷ *Azerbaycan Elmler Akademiyasının heberleri, Edebiyyat, dil ve incesenet seriyası*, 1998, 1-2.

⁸ orada, s. 66.

⁹ *Kitabi Dede Gorgud'un açılmamış sirleri*, LOGOS, 2 Bakı, Elm 1997, s. 134-135.

V. Zahidoğlu bir neçe sözün ohunuşundan ve ma'na şerhinden behs edir. Müellifin filoloji tehlilleri, söylediği geribe mülahizelerle tanış oldukda onun fantaziyasına heyretlenmemek olmur, hiss edersen ki, gorgudşünaslıg "heyli geri galib". Müellif cidd - cehdle sübut etmeye çalışır ki,hamının bildiyi sözler *Kitabi Dede Gorgud'* da bambaşka me'na daşıyır. Bu fikir tesdig olunarsa, onda dastanların oğuz türkcesinde yaranmadığı genaeti ile barışmalıyız. Meselen, *gız* sözünü götürük. Dastanlarda 100 defeden artıg işlenmiş bu söz ancak müasir me'nadadır. Eksine, *oğlan* sözü indiki anlayışı ifade etmekle beraber, "uşag, genc" menasında da işlenib. *Gırg ince belli gız oğlanı ile gara ayğırın tartırdı*.¹¹ *Gız* sözü ise *oğlan* sözüne garşı cinsi fergi eks etdirir: "Dede, oğlanmısın, gız mısın? Dede oğlanam dedi."¹²

Gız sözünün işlendiği kontekste nezer salag: Otuz toguz gız tale'lü tale'ine birer oh atdı. Otuz toguz yigit ohunun ardınca getdi"¹³ *Gırg gız tali'lü tali'ine birer oh atdı. Yegitler og ardınca getdi*.¹⁴ V. Zahidoğlu iddia edir ki, bu cümlede *gız* sözü "subay, genc (oğlan), ergen" me'nasındadır. M. Ergin ve bu setirlerin müellifini tengid eden müellifin fikrinde, gösterilen parçada *gız* sözünün me'nasının düzgün müeyyenleşdirilmemesi metnin mezmununun tehrif olunmasına getirib çıharmışdır. Oğuz en'enesine göre "igidler ohu atmalıdır"¹⁵ Tengidçinin yadına salmag isterdim ki, müşterek oh atmag megamalarında oğuz igidleri nöbede birinciliyi gızlara virirler. "Oh atdılar, Beyrek gızın ogın yardı"¹⁶ *Aydır: Yigit, at ohunu. Ganturalı aydır: Gızların yolu evveldir, evvel sen at*.¹⁷ Yuharıda Vatikan el yazmasından verilen nümunedede *Igidler oh ardınca getdi* cümlesi ohları gızların atdıklarını göstermirmi?

Onu da geyd etmek lazımdır ki, *Kitabi Dede Gorgud'* da bezi sözlerin guya ohunuş ve ya me'naca degigleşdirilmesi için altay, tofalar, tuva, hakas, şor, teleut ve s. dillere istinad olunması hem metodik, hem de metodoloji cehetden sehvdır. Çünkü adı çekilen dillerin gedim yazılı abideleri me'lum deyil. Esasen yad dil ve grafik sistem mühitinde, dialekt - şive nitgi seviyyesinde ünsiyyet vasitesi olan her hansı dilde sözün esrler keçdikce fonetik veya semantik cehetden deyişikliye uğraması gerçeklikdir, bele sözlerin *Kitabi Dede Gorgud'* un leksikasında tamam başka kökden menşeden olan sözlerle (hususile, fonetik bahımdan) mugayise edilmesi tarihi dilçiliyin metnşünaslıg prinsiplerine yaddır.

Şamil Cemşidovun da megale ve neşirlerinde dözülmez nögsanlar vardır. Müellifin tekstoloji fealiyyetinde konseptual yanlışlıgdan tezahür eden geribe bir serbestlik hökm sürmektedir. Gorgudşünaslıgda heçbir metnşünası e'tiraf etmeyen Ş.

¹⁰ *Gorkut ada. Gadımı türkmen eposı*, Aşgabat, 1990; *Korkut Ata Kitabı*, Almatı, 1986; *Korkut Ata Kitabı*, Almatı, 1994.

¹¹ Drezden, s. 148.

¹² Drezden, s. 86.

¹³ Drezden, s. 121.

¹⁴ Vatikan, s. 52.

¹⁵ LOGOS, adı çekilen megale, s. 140.

¹⁶ Drezden, s. 79.

¹⁷ Drezden, s. 199.

Cemşidov, eslinde, tarihi filologiya normlarına riayet etmeyerek, el yazmanın metninde bir çoh sözleri teshih behanesi ile istediği kimi ohuyub yazır veya başga sözlerle evez edir. *Kitabi Dede Gorgud*'un elmi tengidi metnini müasir iptidai edebi tefekkürle, XVIII yüzildən uzağa getmeyen folklor dilinde, çağdaş regional şive ruhuna uyğunlaşdırma üsulu ile tertib etmek geyri mümkündür. Ş. Cemşidovun ise ancag onun özüne has olan metnşünaslıg "meyar"ı vardır. Bele olmasaydı, el yazmalarda *Derse* veya *Dirse* yazılan şehs adını israrla *Dursa* ohumazdı;

Ayru ayru yollar izin deve bilir cümlesinde tekrarlanan (vav harfi ile yazılan) *ayru* sözü *eyri üyri* kimi verilmezdi.¹⁸ El yazmada üç defe işlenmiş *eyri* sözünün *egri* şeklinde yazıldığına ne üçün digget yetirilmediyi me'lum deyil. Ş. Cemşidov neşrlerde doğru olarak *ağayıl* veya *ağ ayıl* kimi (el yazmaya uygun) verilmiş sözü *ağa yal*¹⁹, *oğrı köpek*, *yeke tana* sözlerini teshih ederek *köpek yege dada*²⁰ şeklinde düzüb goşmuşdur. Ümumiyyetle, Ş. Cemşidovun megale ve neşrllerinde tehniki (metbee) hetalarından ve durğu işarelerinden elave, yüzlerce imla güsurları, grammatik leksik tekstoloji sehvlər müşahide edilmektedir. İkinci kollokviumda Ş. Cemşidov gösterdi ki, Drezden el yazmasında *Dirse han Gorgut sinirli yayın eline aldı* cümlesindeki *Gorgut sinirli* ifadesi *gorhub sinirli* kimi ohunub yazılmalıdır. Hatırladım ki, bu ifadenin Vatikan el yazmasındaki²¹ variantı *gurt sinirli*'dir. M. Kaşgari Divanındaki *ya sinirlendi* "yaya sinir damar sarıldı"; *ol yasın sinirlendi*²² ifadeleri üzerinde de düşünmeliyik. Belelikle, bugünkü ohucu ifadenin iki el yazma variantlarından hansının doğru ve esas olması üzerinde düşünür. Gelecek ohucuları üçüncü bir ifade variantı ile üzleşdirmeye ehtiyac varmı?

Kitabi Dede Gorgud'un el yazmalarında dil ve imla nögsanlarının olduğu inkar edilmezdir. Lakin hemin güsurların bir gismi şeffafdır: tehniki tesadüfi seciyye daşıyır, bir gismi ise bu günün düşüncesine göre güsür tesiri bağışlayır. Her bir halda, el yazma sehvlərini subyektiv zövg ve düşünce esasında düzeltmek hagğı heç kese verilmemelidir. *Kitabi Dede Gorgud*'un elmi tengidi metni ancag Drezden ve Vatikan el yazmalarının dil hüsusiyyetlerinin vehdetine, elageli edebi birliyyine istinad etmelidir. Her cür sözün ohunuş ve yazılış etibarile degigleşdirilmesi üçün ancag küll halında metnin özüne müraciet olunmalıdır. Arhaik lüget vahidlerinin transkripsiyasında esasen XIV esre gederki yazılı gaynaglardan istifade edile biler.

¹⁸ *Kitabi Dede Gorgud*, Bakı, 1995, s. 15.

¹⁹ yine orada, c 29.

²⁰ yine orada s. 17.

²¹ s. 12.

²² MK; I cild, s. 407-409.